

II.

Hrvatska krv i zemlja.

I.

(Tok „svjetske povijesti“. — Pradomovina Hrvata i Srba. — Značenje ovih narodnih imena. — Sesilna, masohistička slavenska krv na Balkanu. — Žarenja prvotno malene hrvatske i srpske jezgre. — Avarska natruha kod Hrvata, arbanaška kod Srba. — Snažan utjecaj vagilne, rumunjske krvi.)

Ljudska povijest imade premalenu amplitudu, da bi se iz nje dali apstrahirati zakoni. Cijenimo li, kako je to učinio Heckel, starost života na zemlji okruglo samo na 100 milijuna godina i reduciramo li to golemo vrijeme hronometrički na jedan jedini dan, to trajanje onoga, što se naziva „svjetska povijest“, iznosi tek 6 sekunda toga biogenetskoga dana. Na temelju tako kratkoga opažanja, naravski, nije mogla tako zvana nomotetska historička struja (koja ide za otkrivanjem historijskih zakona) baš ništa pozitivno utvrditi. Iz helenske povijesti kušalo se zaključiti na neko kružno gibanje, koje se približuje prstenu. To gibanje približuje se prstenu, ali ipak nije kolut. Jer historija ne ponavlja se tačno. Tok njezin organički je rast. Uvjetuju ga poglavito krv i zemlja, vis a tergo ili životni elan, pa klima i plastika tla. Vijekovi historije nadvijaju se, jedni nad druge, u obliku spirale. Ljudska pokrivača zemlje biva sve gušća, funkcionalna suvislost svih događaja na zemlji sve izrazitija. Dinamički čvorovi rasa, koji su negda tvorili osamljene oaze, sapinju se u jedinstvenu, teluričku mrežu. Rimsko carstvo oko Sredozemlja bila je jedna takova bijela oaza, gotovo posve nezavisna od savremene žute u Kitaju, i smeđe oaze u Indiji. Tada je na britanskim otocima i na poljanama Rusije „prestajao svijet“. Gdje je tada prestajao, tamo stoje danas centri Istoka i Zapada, u koje se dijeli aktivna, stvaralačka, ljudska krv zemlje.

Kolijevka Hrvata i Srba njihala se u karpatskim krajevima, baš na liniji koja danas označuje granicu eurazijskoga Istoka. Ta zakarpatska domovina danas je znanstvena činjenica. Ne svjedoče toga samo vjerdostojni historijski izvori o Bijeloj Hrvatskoj i Bijeloj Srbiji, pa narodna predaja, još vrlo svježa u 10. vijeku. To bjelodano svjedoči i samo ime *Hrvat*. Ono potječe od imena gorja Karpati, a ovo predindoevropsko ime postalo je od staroevropske riječi *karp* „kamen“ i *p*-formanta za plural (Oštir). A i zagonetno ime *Srbin* dobiva najbolje tumačenje u jednom od brojnih jezika kavkaskih brdina, koje su postale pravim muzejem za ostatke mnogih predindoevropskih naroda, što su negda živjeli na širokim skitskim poljanama. Prema tomu jeziku, koji pravi plural pomoću sufiksa *-b*, ime *Serb* znači „ljudi“ (Županić). Još u svojoj pradomovini prošli su slovenski Srbi sličnim procesom kao poslije slovenski Bugari na Balkanu. Preslojeni od inorodnih osvajača, oni su ih utopili u svojoj krvi, ali su zadržali njihovo ime. Baš ove dvije najbolje teorije, o značenju i postanku imena *Hrvat* i *Srbin*, Šišić, koji izvršno poznaje sveukupnu literaturu, nije istakao. Prvu, Oštirovu, je pregledao, dok druga

Županićeva, (koju je valjalo zabilježiti na str. 239 nota 15) dobiva baš u vezi s prvom, veliku težinu.

Iz zakarpatske pradomovine otkinuti su Hrvati i Srbi silom. Spopao ih je val seobe naroda, prouzročena nemirnom ali organizovanom nomadskom krvlju. Već prije njih taj je val, probiv limes rimskoga carstva, bacao velike mase Slovena na Balkan, Slovena koji su, kao na pr. naši *čakavci*, jezično i krvno vrlo srodni Velikorusima (Nodilo). I Hrvati i Srbi došli su u novu postojbinu pod vodstvom turanskih Avara. Došli su kao „dijelovi jedne velike slovenske gomile, koja dugo još nije ni pomišljala na osnivanje organizovanih država“, već je „produžila u novoj domovini stari patrijarhalni život po županijama i sa županima na čelu“ (Šišić str. 264). U njihovim žilama spustila se s dalekih hladnih poljana na topli Jadran velika posuda svijetle, sesilne i masohističke krvi, kakova se je kroz mnoga tisućljeća, daleko od mora i gora, izradila na golemom i ravnom pragu Azije. Poput kitajske, silnom snagom lijepi se ta krv uz tlo; tiho po kitajski, guta ona svoje vagilne, sedističke osvajače; ali, jer nije bila zidinama izolovana, nema prodorne snage kao kitajska.

Na Balkanu dali su Hrvati i Srbi jezgre za dijelove sveukupne slovenske plazme, koja se spustila na jug. Ove prvotne jezgre nisu ni izdaleka imale današnjih dimenzija. Hrvatsko ime imalo je svoj naj snažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito u okolini Knina. Kninski biskup nazivan je par excellence „hrvatskim biskupom“, posve analogno kao što je biskup Kroje u arbanaškom centru bio nazivan „albanskim biskupom“. Srpsko ime bilo je isprva vezano za srazmjerno malen teritorij između Pive, Tare i gornje Drine. Još od 12. do 16. vijeka, od Drave pa sve do Drina-Bojane, postojali su široki pojasi, u kojima nije bilo uobičajeno ni hrvatski ni srpsko ime, već općeniti etnički naziv „slovenski“. Po jednoj ovakvoj „slovenskoj zoni“, koja se sterala između rijeke Neretve i Drina-Bojane (1292. dicta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque in flumen Lessi), širili se izbojci hrvatskoga centra na jug i tu se sretali sa žarenjem srpskoga centra. To je doista bila jedna zona hrvatsko-srpskog jedinstva, čije pučanstvo vizantinski pisci 11. i 12. vijeka naizmjenice nazivaju Hrvatima pa Srbima. Ovoga pojasa nije dovoljno istakao Šišić (str. 453—457), iako na drugom mjestu (str. 553 nota 91) ispravno veli, da odnosna mjesta grčkih pisaca ne valja „sentimentalno tumačiti u smislu moderne ideje narodnoga jedinstva“. Snažno pomicanje hrvatskoga i srpskoga nukleusa prema sjeveru, nastupilo je tek pod turskim pritiskom.

Hrvati i Srbi podjednako su, na Balkanu, preslojili nešto starije i posve srodno slavensko pučanstvo. Ali nijesu primili jednaku natruhu inorasne krvi. Turanska, avarska krv je daleko snažnije i trajnije utjecala na Hrvate, napose u krajevima Like, Gacke i Krbave. Još u 10. vijeku zna car Konstantin Porfirogenit, da „u Hrvatskoj imade i nekih od Avara i poznaju se da su Avari“. U tim krajevima imali su oni svoga osobitog glavara, koga su zvali „bajan“, a od toga naziva postade docnije hrvatsko ban (Šišić str. 276., koji je avarskim ostacima posvetio i vrlo temeljit i učen ekskurs str. 678—680). Srbi, dublje na kontinentalnom jugu, primili su daleko više ilirsko-arbanaške krvi. Hrvati uz more stupili su

u krvne veze i s Romanima dalmatinskih gradova, Srbi s onima Duklje. No ova krvna komponenta u oba je slučaja posve neznatna.

Ali od vanrednoga utjecaja na primorske Hrvate i kontinentalne Srbe bila je vlaška ili rumunjska krv, koju valja tačno razlikovati od romanske krvi rimskih gradova. Predugo bi bilo da govorim o postanku Rumunja, o njihovom ilirsko-tračkom substratu i njihovoj diaspori, koju je prouzročio slom rimskoga limesa na Dunavu. Dosta je spomenuti, da se još u 16. vijeku, duž čitave Dalmacije od Kotora do Senja, protezao jak pojas Crnih Vlaha, Maurovlaha ili Morlaka. U 12. vijeku on je preko Istre sezao čak do Tagliamenta. Pretci ovih Morlaka spominju se već u dalmatinskim listinama 9. vijeka (Negulus, Draculus, Dedulus). Da su to zaista Rumunji, to se vidi po postponiranom spolniku *-ul*. Jaki odjeli Rumunja kao južni nastavak dalmatinskih Morlaka, zarana su vidljivi u krajevima Zete, poznije Crne Gore. Ne samo da gorski vrhovi Durmitor i Vizitor nose god. 1330. ovo rumunjsko ime, već i stare srpske povelje, što se odnose na još istočnije krajeve, vrve slovenskim imenima s postponiranim rumunjskim spolnikom. Brojna pastirska bratstva Rumunja obitavaju ovdje, zbijaju se zajedno, kao Piperi i Mugoši između Zete i Morače i daju, ujediniv se sa prvotno sesilnim slovenskim Lužanima, materijal za velike sredovječne crnogorske plemenske tvorbe. I na sjevernom luku ujedinjenoga Drima, u okolini Skadra, giblju se rumunjski vagilni elementi. Ovu snažnu pomičnu pastirsku rumunjsku krv, napose pak zaseban njezin jezični karakter, nije dovoljno istakao Šišić (str. 275 i 654). On je meće u isti koš s gradskim Romanima, kojih su krv i jezik italjski, nipošto balkanski. Baš ova tamna, pastirska, slovenskom elementu vrlo tuđa krv, u kojoj drijemaju instinkti ilirsko-tračkoga pradoba, tvori glavnu komponentu violentnoga dinarskog tipa kod Arbanasa, južnih Srba i južnih Hrvata.

U predindoevropski substrat balkanske krvi, na koju naidoše Hrvati i Srbi, Šišić uopće nije ulazio. On je izvrsno, s političkoga i kulturnoga gledišta, obradio staroilirsko, a jednako i rimsko doba ovih zemalja. Ali za prodiranje u prehistoriju nijesu jedino sredstvo iskopine. I lingvistika, napose ona koja jezičnim reliktima Dinarskih planina, Alpi, Pireneja, Kavkaza i tamošnjim dialektima posvećuje veliku pažnju, prodire uporedo s iskopinama i s antropologijom, pomalo i sigurno u staroevropsku prošlost. Uopće, filološka sprema Šišićeva, kako to pokazuju neke njegove bilješke (str. 73 nota 3 o nekim geografskim imenima, str. 342 nota 48 o Blatnom jezeru) nije onako prvorazredna, kao što mu je historička.

II.

(Na granici vlasti, kultura i religija. — U sukobu Rima i Bizanta. — Oružani prijelazi Italije na Balkan. — Bosna i Stara Slavonija. — „Pacta conventa“. — Monumentalno djelo.)

Hrvati, doseliv se na Jadran, izmakoše da budu danas „graničari“ iza Karpata, na svjetskoj pozornici Istoka i Zapada. Ali oni su, ostavivši krajeve gdje je tada „prestajao svijet“, došli duboko u magički krug carstva, koje je bilo svijet za sebe, „orbis Romanus“. Imajući iza leđa geopolitičku

silu Podunavlja, legli su na Jadran, koji je bio miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica, svezana obrućem rimsko-dalmatinskih i italskih varoši. Sredozemlje pak bilo je još mnogo vijekova iza njihova dolaska *optimum* bijele civilizacije. Hrvati došli su u Ilirik, na pogranično zemljište par excellence, gdje su prije i poslije graničile vlasti, kulture i religije. Već prije njihova dolaska, baš posred Ilirika, puklo je bilo, politički i kulturno, rimsko carstvo. Unifikacija Sredozemlja bila je i u naponu rimske snage tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tankom rimskom koricom i, konačno, stvorili od jednoga dva carstva. Hrvati naišli su na goleme ruševine zapadnoga carstva, ali i na svježe žarenje papinskoga Rima, kojemu podlijege čitav istočni Jadran od Istre do Drača. Prilagođuju se moru, ulaze u vir komplikovane jadranske politike i kulture. Postaju i gusari, a pod svojim kraljevima i velika pomorska sila. Karakter Srba ostao je ukočeno kontinentalan. Hrvati prilagođuju se latinskoj crkvi. To čine i mnogo južniji srpski vladari u Duklji. A kad najzad u 11. vijeku, konačno puče vjerski jaz između Rima i Bizanta, čitava istočna obala Jadrana, politički ovisna od pomorske velevlasti Bizanta, postaje poprište borbe između papa i careva.

Politička povijest hrvatske kraljevine zapravo nije drugo, već odsjev borbe sredozemnoga Istoka i Zapada. Zapad je na hrvatskom tlu daleko nadmoćniji. Osim baštinskih jedinica romanske krvi u dalmatinskim varošima, stoji mu na raspoloženje sveukupni kler tih gradova, a kao brahij normanska sila u južnoj Italiji. Pod pokroviteljstvom papa, malo nakon crkvenoga raskola (1054.), prelazi oružani Zapad u normanskom ruhu na balkansko tlo, najprije u Dalmaciju (1075.), onda (1081.) u Albaniju. Normanski grof Amiko iz Giovinazza, vazal papin, zarobljuje šticebena Bizanta, hrvatskoga kralja Slavca i odvodi ga u sužanjstvo. Nasljednik njegov, kralj Zvonimir, očituje se svečano papinskim vazalom (1076.), što ga je poslije (1089.), poslije smrti velikoga pape Grgura VII., stajalo života.

Opisujući potanko, na temelju svih izvora i sveukupne literature, ovu borbu Istoka i Zapada, Šišić se nalazi u svom elementu. Ne filozofira, ne traži historijskih zakona, ne piše eseja. Ali zato potpuno shvaća funkcionalnu suvislost svih događaja u Sredozemlju. Na taj način on utvrđuje i nove činjenice, vanredno važne za opću povijest. Tako je (str. 543.—548.) riješio pitanje, koja je to „veoma bogata zemlja uz more, kojom oblađaše prostački i kukavni heretici“, a koju papa Grgur VII. (1075.) nuda danskomu kralju Sweinu II. Estridsonu, da ju uzme u svoju vlast. Ta zemlja je, bez sumnje, tadašnje hrvatsko kraljevstvo. Pod kraljem Zvonimirom Hrvatska je potegnuta i u borbu njemačkoga cara i pape. I ovamo je Šišić, velikim znanstvenim aparatom, unio jasno svijetlo utvrdiv (str. 576.), da je „plemeniti vitez Vecelin“, koji se digao na hrvatskoga kralja, bio preko akvilejskoga patrijara u Istri privrženik cara Henrika IV. Kod ovako temeljitoga poznavanja čitavoga savremenoga Sredozemlja, upravo je čudno, što je normanskoj navali na Drač (1081.), tom, iza starinskoga, prvom, ali nipošto posljednjem oružanom prijelazu Italije na Balkan, posvetio tako malo pažnje (str. 580.). Iako, dakako, znade, da su Normane Roberta Guiskarda tom prilikom pratili brodovi dalmatinskih gradova, a valjda i hrvatske čete, ipak Šišić ne opisuje bitku pod Dračem, gdje je hametom poražen vizantijski car Aleksije I. Komnen. A baš grupacija sila u toj bitci, vanredno je karakteristična za čitavi tadašnji zapadni Balkan ili

istočni Jadran. Uz papinske Normane stoje Hrvati, uz istočnoga cara vrlo odlučno Arbanasi, Srbi pod svojim kraljem Konstantinom Bodinom ne će da učestvuju u bitci; stoje postrance i čekaju, kako će boj svršiti. Kad vide poraz carev, mirno se vraćaju kući. Poslije se pridružuju Normanima (str. 596.).

Prema Šišiću (str. 463.) bio je „kraj Bosna“ u porječju gornjega toka rijeke Bosne, odakle se to ime tek poslije pomalo proširilo u današnji geografski pojam, „sastavni dio hrvatske države, bar od druge polovice IX. vijeka do kralja Miroslava (945.—949.), kad je došao u vlast srpskoga kneza Časlava. Ali poslije njegove smrti opet se Bosna vratila u sklop hrvatske države“.

Pod hrvatsko kraljevstvo spadala je, prema Šišiću, i zemlja između Gvozda i Drave. Za ove krajeve ne postoje isprave iz doba hrvatskih vladara. Šišić ističe (str. 515.), da je listina ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana od g. 1134. najstarije svjedočanstvo, što ga imamo, ne samo o biskupiji zagrebačkoj, nego i o zemlji između Gvozda i Drave ili o sredovječnoj Slavoniji uopće. Posve je sigurno (str. 618.), da je zagrebačku biskupiju osnovao ugarski kralj Ladislav oko god. 1094. U odnosima Hrvata i Madžara Šišić razara neke fikcije, stvorene od prijašnjih hrvatskih historičara. Tako utvrđuje (str. 622.), da je posljednji hrvatski kralj Petar poginuo u bitci s Madžarima kod Gvozda u rano proljeće 1097., a ne 1102. Nipošto nije opravdano nazivati toga kralja Svačićem. To ime tek je literarna kombinacija Račkoga (str. 614. nap. 56). Kod pregovora kralja Kolomana s Mlecima potkralj 1097., o pitanju da li mletački dužd imade pravo na naslov vladara Hrvatske i Dalmacije, trebalo je (str. 628. do 630.) spomenuti i ugovor cara Aleksija I. s toskanskom varoši Pizom od god. 1111. (Mikosich-Müller, Acta graeca 3, 5). Iz toga se ugovora jasno vidi, da Bizant smjera natrag zadobiti „Hrvatsku i Dalmaciju“. Ta listina u vezi s obnovom bizantinske vlasti u dalmatinskom tematu god. 1091., bila bi odlučno poduprla njegovo mišljenje, da je Hrvatska kralja Petra bila u tijesnoj vezi s Vizantijom“ (str. 631.).

Toliko branjena i napadana „pacta conventa“ između 12 hrvatskih plemena i kralja Kolomana na Dravi g. 1102., smatra Šišić vjerodostojnim izvorom za ovu godinu i preuzima ih u svoje djelo sa svima konzekvencijama (str. 635.—641.). I ja smatram taj spomenik dragocjenim izvorom, ali tek za XIV. vijek hrvatske povijesti. Šišić brani svoju težu jednako kao i u prijašnjim svojim radnjama. Tek u jednom vrlo važnom detalju toga kompliciranog pitanja on temeljito mijenja svoje mnijenje. Dok u „Priručniku izvora“ (Zagreb 1914. str. 522.—524.) odlučno tvrdi, da je u arhivu Zrinskih postojala „isprava Kolomanova za Mrmonju od plemena Subića iz g. 1102.“, dotle ovaj puta (str. 639.) odlučno niječe svaku mogućnost opstojanja te listine, i to baš u polemici s mojim nazorima u pogledu „pacta conventa“. No Šišić je u „Priručniku“ (str. 524.) ustvrdio kao sigurno i to, da se u hercegskom izvjesnom arhivu u Italiji navodno nalazi slična isprava Kolomanova od 1102., koju će na svaki način nastojati da dobije u ruke“. Koliko ja znam, tu se radi o arhivu knezova Cito-Filomarino u Napulju. Ta listina bila bi od odlučne važnosti u čitavoj kontroverzi. I baš ove listine ni jednom jedinom riječi ne spominje Šišić u svojem najnovijem djelu*).

*) Gl. Dodatak.

Djelo Šišićevo bez sumnje je najbolje, najpotpunije, znanstveno i tehnički najdotjeranije, što ga imamo o staroj hrvatskoj državi. Iziskivalo je čitav jedan radin znanstveno dobro fundiran ljudski život. Samo stručnjak može potpuno ocijeniti golemi duševni posao i fizičku ustrajnost kod stvaranja ovakova djela. K činjenicama političkoga značaja, koje su ovdje sabrane i poredane u uzročnoj vezi, teško da će ikada više pridoći nove. Sa gledišta stare historijske škole, koja je još uvijek dominantna, djelo se mora nazvati monumentalnim. Sa gledišta nove škole, koja shvata sile-smjernice razvoja i uvoja, i zahtijeva plastično zrenje kolektivnog života u prošlosti, stanovište je posmatrača prema objektu odviše negibljivo. Djelo je preomašno, a da dobije ovu najvišu oznaku. Milan Šufflay.

Dodatak.

Mislim da činim dobro, ako ovo mjesto nešto bolje osvjetlim. Ja nisam u mom „Priručniku“ (l. c.) „odlučno tvrdio“, da je u arhivu Zrinskih postojala „isprava Kolomanova za Mrmonju od plemena Šubića iz g. 1102“, nego sam tada (g. 1914) pisao ovako: „Da je takova isprava (t. j. isprava po tekstu slična „apendikuli“ od 1102.) odista postojala, podupire nas kazivanje Krčelićevo, koji u svojoj historiji crkve zagrebačke kaže, da je u jednom „starom rukopisu“ ubilježeno ovako: „Sigindunus, Colomani regi charus, Zagradiensem rexisse ecclesiam, in privilegio, quod Marmognae de genere Subithorum a Colomano rege 1102 dato, inventur in archivio Zriniano“ . . . etc. (dalji tekst kod Krčelića govori o sporazumu Hrvata s Kolomanom u Križevcima i o krunisanju njegovu u Beogradu). Onda produžujem: „Prema tome vidimo, da se taj „stari rukopis“ uz neke izmišljotine sastavljačeve (ali ipak *kombinatorne* naravi) zapravo temelji na Lucijevu izdanju apendikule i zadarske listine (od 1102.). Sada bi se od mene moglo očekivati da kažem, da je i ono mjesto odmah naprijed o opstojnosti ove listine u zrinskom arhivu, naprosto sastavljačeva *izmišljotina*. No toga ipak *ne mogu da kažem*. Prije svega treba da se ustanovi, *tko je sastavljač* ovog „starog rukopisa“. Poznato je, da je Krčelić dobio lično od kraljice Marije Terezije svu književnu baštinu Pavla Ritтера Vitezovića, koga je dvor još 1700. angažovao za neke historičke radnje o starim hrvatskim granicama prema Turskoj. Tom je prilikom Ritter dobio pristup u razne arhive. Iz njegovih rukopisa, kojih ima sva sila među t. zv. spisima grofa Marsiglia u Bologni, našao sam i neke rasprave o hrvatskim nekim županijama, a u kojima on citira „*ex archivio Zriniano*“ sa odnosnom signaturom, od kojih su neke *odštampane* nedavno u Barabásevu Frankapanskom kodeksu (o Bužanima). Stoga jedva može da bude sumnje, da je *autor* one „stare bilješke“ isti taj Ritter, od koga ima historijskih (dobrih) rasprava. Od njega ih je baštinió onda Krčelić. Valja znati, da je arhiv Zrinskih poslije 1790. otpremljen preko Požuna u Budim, gdje se najvećim dijelom nalazi i sada, a tek manji dio ostao je u Beču. *Ja dakle mislim, da bi još prije nego išta definitivno kažemo, ipak trebalo dobro proučiti sav Zrinski arhiv, gdje god mu bili pojedini komadi. Možda još nije sve iz arhiva Zrinskih predano objema bečkim arhivima i budimskom?*“

Eto, tako sam ja pisao u „Priručniku“ god. 1914., u dobroj vjeri, da je ona isprava, što je bilježi Krčelić (*a ne ja*), zaista nekoć postojala

u Zrinskom arhivu u Čakovcu (odnosno poslije 1670. u Beču), pa sam pošao i dalje, znajući literarne veze Krčelićeve s Ritterom, i izrekao *mišljenje* (ne odlučnu tvrdnju), da je Ritter mogao imati takovu ispravu iz Zrinskoga arhiva u Čakovcu (odnosno u Beču poslije 1670.) u ruci. Rađeci, kao uvijek, stalno i intenzivno na svom poslu, ja sam poslije 1914. uzeo tražiti putove, ne bi li mogao što god pouzdano saznati o nekadašnjem Zrinskom arhivu u Čakovcu (odnosno u Beču). I odista, u bečkom komorskom arhivu našao sam službene spiskove isprava, donesenih u Beč poslije konfiskacije Zrinsko-Frankapanskih imanja (1670.). Ovo je bio razlog — a ne sumnjam, da bi tako radio i kolega M. Šufflay — da sam potom napustio mišljenje izrečeno u „Priručniku“. Međutim je i kolega g. Šufflay u jednoj radnji, odštampanoj u časopisu „*Ungarische Rundschau*“ 1915, izrekao slutnju, da treba „*apendikulu*“ od 1102. „als ein Teilkonzept für ein grösseres Hauptwerk aufzufassen“, i to u vezi s onom ispravom, što je baš Krčelić spominje, da se nekoć nalazila u arhivu grofova Zrinskih.

Kad sam se 1925. — štampajući moju „Povijest“ — opet navratio na ovo pitanje, ja sam pisao ovako: „Kad je Petar Forstall, odgojitelj djece grofa Petra Zrinskoga († 1671.) pisao između 1664. i 1667. na molbu familije njenu historiju (Rukopis u univ. bibl. u Zagrebu; up. i spis NRA fasc. 585 nr. 32 u madž. drž. arhivu u Budimpešti) i sastavljao rodoslovlje, on je u nj doduše unio Mrmonju, ali se kod toga nije pozvao ni na koju ispravu ili na bud koji arhivski podatak u čakovačkom arhivu — što inače redovno čini — već na „*archidiac. (= Tomu) p(agina) u(ltima)*“, dakle očito na neki rukopis toga pisca, koji je također svršavao s obligatnim poznatim dodatkom. Iz toga izlazi, da u arhivu grofova Zrinskih takove isprave — pa bilo i falsifikovane, kako misli Šufflay — nije bilo. To nam potvrđuje i službeni spisak isprava, koje su se našle u dvorovima familije Zrinski (1670.) i koji je načinjen u vrijeme Marije Terezije 1767. U tom je spisku najstarija isprava od 1322. (štampana sada kod Smičiklasa vol. IX, 60—62), dok taki isti spisak isprava familije Frankapan počinje godinom 1193. (Smičiklas vol. II, 262); oba se ova spiska čuvaju u komorskom arhivu u Beču. Očito je dakle onaj Krčelićev „*vetus manuscriptum*“ i sve ono, što je s njime u vezi, rabota poznatoga hrvatskoga pisca i politika Pavla Rittersa Vitezovića († u Beču 1713), skalupljena kontaminacijom anonimova zapisa i zadarske isprave od 1102.; tada je Ritter oba ova komada poznavao iz *štampana* Lucija, što u prvom redu odaje zajednička pogrešna ortografija imena onih dvanaest hrvatskih župana“.

Ali nisam samo ja mislio, da je nekoć postojala u Zrinskom arhivu isprava kralja Kolomana županu Mrmonji od 1102.; tako isto mislio je i kolega g. Šufflay: „Und wir haben auch wirklich eine *glaubwürdige* Nachricht über *eine solche Urkunde Kolomans*, wozu das oben Gesagte vollkommen passt. *Es ist dies das Privileg, welches Koloman im Jahre 1102 an Mrmonja (Marmogna) aus dem Geschlechte der Šubići* (den uns auch das Memoriale nennt!) *verliehen haben soll*. Die Nachricht über diese Urkunde ist uns von Kerceslich in seiner Geschichte der Agramer Kirche erhalten (1770) und geht auf eine „alte Handschrift“ zurück . . . Nach dieser „alten Handschrift“ *war diese Urkunde im Archiv der Grafen Zrinyi . . . zu finden*“ (Ung. Rundschau 1915, 896).

Još imam nešto da kažem. Kolega g. Sufflay piše: „No Šišić je u „Priručniku“ (str. 524) ustvrdio kao sigurno i to, „da se u hercegskom izvjesnom arhivu u Italiji *navodno* nalazi nalična isprava Kolomanova od 1102., koju će na svaki način nastojati da dobije u ruke“. Onda nastavlja kolega g. Sufflay: „Koliko ja znam, tu se radi o arhivu knezova Cito-Filomarino u Napulju. *Ta listina bila bi od odlučne važnosti u čitavoj kontroverzi*. I baš ove listine ni jednom jedinom riječi ne spominje Šišić u svojem najnovijem djelu“.

Kad sam 1913. boravio u Rimu i radio u tamošnjim arhivima i bibliotekama, pa i u austrijskom institutu, što ga je vodio prof. Pastor, rečeno mi je, da porodica principe Cito Filomarino izvodi svoje podrijetlo iz stare Hrvatske i da ima isprava još iz XI. vijeka. I zaista, „*Anuario della nobiltà italiana*“ (1902, 525) izrijeком kaže (dabome, po familijarnoj informaciji) za tu aristokratsku porodicu, da je „*antica familia originare di Croazia, di cui si ha memoria del XI. secolo*“. Ja sam odmah zamolio g. prof. Pastora, da mi ishodi kod te porodice pristup u arhiv. Međutim poslije dužega vremena došao je odgovor, da je porodični arhiv rastresen po različitim kastelima porodice po Italiji, a najvažniji — s najstarijim ispravama — da se nalazi u gradu Foggì (u južnoj Italiji). Ali momentano da mi se ne može dati pristup u arhiv, jer Njeg. Preuzvišenost boravi u Parizu, i tek onda kad se vrati, da će uslijediti rješenje u tom pitanju. Tako nisam dobio pristup u arhiv 1913., a 1914. izišao je moj „Priručnik“, gdje sam kazao — to treba istaknuti — „da se u hercegskom izvjesnom arhivu u Italiji *navodno* nalazi“ i t. d.

Kad sam 1921. opet došao u Rim i ondje se bavio više mjeseci, ja sam obnovio nastojanja, da raščistim tu stvar. Dabome, sada više nisam mogao tražiti posredovanje austrijskoga instituta, ali sam zato našao posredovanje samoga vrhovnoga državnoga arhivara kraljevine Italije u Rimu. Budući da sam točno znao kazati, što tražim i što želim da vidim, mogao sam i očekivati jasan odgovor. Taj je i stigao, a glasio je, da takove isprave, t. j. Kolomanove od 1102. ili ma koje hrvatske ili ugarske, nema i nikad nije ni bilo u posjedu familije. Postoji jedino rodoslovlje, a to počinje s Mrmonjom „*de genere Cithorum*“ od 1102. No dakle, sada sam znao sve. Iz *štampana* Lucija (1666.) očito je preuzeo neki nesavjesni sastavljač u genealogiju ove porodice našega hrvatskoga Mrmonju i učinio da pradjedom prinčipâ Cito Filomarino, očito prvo i prvo zbog sličnosti imena, a onda i zbog respektabl starine . . . A kako je poznato, ovo „*de genere Cithorum*“ glasi u boljim rukopisima „*apendikule*“ *Mogoro-(vi)thorum*. Ipak je zanimljivo, da nisu samo Hrvati, kao Frankapani i Zrinski, tražili prapodrijetlo svoga roda u Italiji, pa čak još u rimsko vrijeme (Aniciji i Sulpiciji), nego se i talijanska aristokracija udostojala da svoje podrijetlo izvodi iz stare Hrvatske!

Kad sam se uvjerio, da take isprave u arhivu familije Cito Filomarino nema, učinio sam tek ono, što bi učinio i kolega g. Sufflay t. j. nisam je više „ni jednom jedinom riječi spomenuo u svojem najnovijem djelu“.

Ferdo Šišić.